

UDK: 81:1

1 Taylor C.

Prethodno priopćenje

Primljeno: rujan 2016.

Oliver JURŠIĆ
Katolički bogoslovni fakultet u Sarajevu
J. Stadlera 5, BiH – 71000 Sarajevo
oliverjurisic@gmail.com

CHARLES TAYLOR O DVA PRISTUPA JEZIKU

Sažetak

S obzirom na kompleksnost misli Charlesa Taylora ovdje ćemo se ograničeno i ukratko osvrnuti na dvostruko razumijevanje pristupa jeziku, reprezentativno-proceduralni i konstitutivno-ekspresivni pristup, polazeći od Taylorove moralne ontologije subjekta. U uvodu ćemo se osvrnuti ukratko na neke temeljne ideje Taylorove filozofije. U nastavku ćemo prikazati na koji način kroz dva pristupa jeziku Taylor u jeziku razumijeva stvarnost na koju se odnosi.

Ključne riječi: *Charles Taylor, jezik, subjekt, procedura, reprezentacija, konstitutivni, ekspresivni.*

Uvod

Kanadski filozof Charles Taylor zasigurno spada u najplodnije filozofe proteklih nekoliko desetljeća. U svojim djelima Taylor se bavi raznim pitanjima etike, politike, filozofije jezika, hermeneutike gdje Taylor progovara o mnogim važnim temama bitnim za razumijevanje današnjeg suvremenog svijeta. S obzirom na Taylorov filozofski opus ovdje ćemo se ukratko osvrnuti na neka područja Taylorova interesa svjesni da to ni na koji način nije zaokružena slika njegove filozofije. Prema Nicholasu Smithu među najvažnija filozofska pitanja u Taylorovu filozofiranju pripada pitanje o značenju. No, pitanje značenja za Taylora ne pripada ekskluzivno filozofiji jezika, nego je značenje kao takvo dio cjelokupne čovjekove stvarnosti koje ulazi i u domenu etičkog, političkog i metafizičkog:

Dakle, Taylorova je misao vodilja kako je ljudska stvarnost sastavljena od slojeva značenja. Ti slojevi neizbježno oblikuju način kako percipiramo i djelujemo u svijetu. Oni također oblikuju i način kako

se vladamo, kritiziramo i mijenjamo.¹

Prema toj perspektivi onda možemo promatrati određene slojeve čovjekove stvarnosti i djelovanja kao one koje imaju ili nemaju specifično značenje. Područje etičkog, koje je jedno od važnih područja Taylorova promišljanja, ulazi u ovaj prostor pitanja o značenju. Napose se to odnosi na smisao, sadržaj i svrhovitost čovjekovih želja i moralnih vrijednosti koje iz njih proizlaze i Taylorovu kvalitativnu distinkciju između snažnih vrednovanja i površnih alternativa u moralnom djelovanju. Područje političkog je također kod Taylora prožeto pitanjem značenja gdje odnos zajednice i pojedinca ne može biti sveden na čisto uzročni odnos, nego pitanje značenja koje zajednica i kultura imaju za pojedinca ulazi u pitanje konstituiranja identiteta osobe. Nicholas Smith taj odnos između značenja, s jedne strane, i određenih slojeva stvarnosti čovjeka, s druge strane, napose etičkog i političkog, vidi kao okosnicu Taylorove misli. I toj okosnici Smith suprotstavlja ono što smatra predmetom Taylorove kritike koji Taylor, prema Smithu, naziva zajedničkim terminom *naturalizam*:

Negativni dio Taylorove filozofije kritički je postavljen prema određenom filozofskom pogledu ili mentalnom sklopu za koji Taylor drži da je riječ o nečemu što je zajedničko modernom svijetu. Njegov naziv za to je naturalizam. Za naturalizam područje značenja ljudske egzistencije u svojoj je biti subjektivna iluzija. Naturalizam pretpostavlja da su slojevi pragmatičnog, jezičnog, moralnog, socijalnog i religioznog značenja, koji čini se konstituiraju „ljudsko“ djelovanje, nešto drugo, nešto što se može ispravno razumjeti ako se promatra iz perspektive suvremenih prirodnih znanosti. Prema Tayloru naturalistički pogled motivira pokušaje raznih vrsta u psihologiji, lingvistici, antropologiji, sociologiji, političkoj znanosti, kao i u filozofiji, gdje se značenje pokušava reducirati na neznačenje.²

1 Usp.: Nicholas SMITH, *Charles Taylor. Meaning, Morals and Modernity* (Key Contemporary Thinkers) (Cambridge: Polity Press, 2002.), 9: „Taylor’s organizing idea, then, is that human reality is structured by layers of meaning. These layers inescapably shape how we perceive and act in the world. They also shape how we govern, criticize and transform ourselves.“

2 Usp.: Nicholas SMITH, *Charles Taylor. Meaning, Morals and Modernity*, 6-7: „The negative part is critical of a certain philosophical outlook or ‘mindset’ Taylor believes to be commonplace in the modern world. His name for it is ‘naturalism’. For naturalism, the meaning dimension of human existence is ultimately a realm of subjective illusion. It assumes that the layers of pragmatic, linguistic, moral, social and religious meaning that appear to constitute human agency are really something else, something that is only properly understood when considered from the point of view developed by modern natural science. The naturalist outlook, according to Taylor, motivates all sorts of still-born attempts at reducing meaning to no-meaning in psychology, linguistics, anthropology, sociology, and political science, as well as in philosophy.“

U ovoj perspektivi odnosa značenja i pokušaja njegova reduciranja osvrnut ćemo se ukratko na neka područja Taylorova filozofskog interesa. Na području etičkoga pitanje značenja zrcali se u moralnom djelovanju čovjeka, ali isto tako u pitanjima o tome što je etički ispravno u odnosu prema drugom i što je u etičkom smislu sadržaj onoga što se naziva dobro. Iz perspektive značenja moralnost je u suvremenoj moralnoj filozofiji reducirana na dvije temeljne karakteristike, prvo na pitanje praktične moralne obveze u djelovanju prema drugome i drugo na univerzalističko poimanje moralne obveze. Taylor s druge strane nastoji promatrati čovjekovo moralno djelovanje u jednom užem smislu, ali ispunjenom značenjem, s obzirom na to da čovjekova moralna djelovanja mogu imati itekako snažno značenje za pojedinca, ali ne moraju nužno biti prepoznata kao univerzalna:

Širina Taylorova shvaćanja moralnosti djelomično je reakcija u odnosu na ograničenje koje Taylor velikim dijelom vidi u suvremenoj moralnoj filozofiji. Ograničenje je dvostruko. Prvo, velik dio suvremene moralne filozofije propituje dužnost prema drugome, propituje što je dobro praktično djelovanje u djelovanju prema drugom. Taylor je kritičan prema ovom osiromašujućem pristupu, koji izjednačava moralnost isključivo s pitanjima što je ispravno moralno djelovanje. Drugo, suvremena moralna filozofija odgovara uglavnom na univerzalistički način na pitanje što je ispravno djelovanje i što je ispravno djelovanje za druge. Ti univerzalistički odgovori utemeljeni su na pretpostavci ideala o ljudskoj jednakosti. Ipak, kako to Taylor vidi, ovaj pristup ima namjeru nijekati pitanja što je dobro koja su više prihvatljiva za osobne i pojedinačne odgovore.³

Na području političke filozofije Taylora se naziva komunitarnim filozofom. Iako ovdje nemamo prostora posvetiti se dublje tomu pitanju, ukratko se može reći da je komunitarizam u filozofiji vezan uz političku filozofiju, napose uz pitanje kako i na koji način zajednica utječe na formiranje identiteta pojedinca i je li politička zajednica

³ Usp.: Ruth ABBEY, *Charles Taylor (Philosophy Now)* (Teddington: Acumen, 2000.), 11: „The breadth of Taylor’s conception of morality is partly a reaction against the limitations he perceives in most modern moral philosophy. Its shortcomings are twofold. Firstly, much modern moral philosophy is concerned with obligations to others, with what it is right to do to other-regarding actions. Taylor is critical of this stripped-down approach, which equates morality exclusively with questions about what is right to do. [...] Secondly, modern moral philosophy typically provides universalist responses to these questions about what is right to do and for others. The universalist answers are premised upon an ideal of human equality. Yet as Taylor sees it, this approach tends to neglect questions about what it is good to be that are susceptible to more personal and particular responses.“

skup pojedinaca utemeljena na pravu svakog pojedinca da definira ono što smatra dobrim ili je takvo definiranje dobra, pogotovo u sadržajnom smislu, nemoguće bez konstitutivne pripadnosti određenoj zajednici. Kada je riječ o relaciji između značenja i političkog u Taylorovoj misli, pitanje značenja Taylor propituje kroz termin *atomizam*. Terminom atomizam Taylor označava različite političke filozofije koje u svojem temelju imaju pojedinca kao ontološki izvor stvaranja političke zajednice. Taylor kritizira atomizam jer smatra da je atomizam u ontološkom smislu neodrživ jer pojedinac bez pripadnosti zajednici nije sposoban za racionalno i jezično:

Za Taylora je ovakva ontološka superiornost pojedinaca teoretski neodrživa. Iz njegove perspektive teoretičari socijalnog ugovora griješe kada pretpostavljaju da su pojedinci koji egzistiraju izvan političke zajednice sposobni za razum i govor, pogotovo za mehanizme uzajamnog slaganja (dogovora). Slijedeći Aristotela, Humea i Rousseaua, Taylor inzistira da su razum i govor kao specifično ljudske sposobnosti ostvarive samo u socijalnom i političkom kontekstu. [...] Kao što se čini, ono zbog čega je Taylor djelomično komunitarni mislilac na ontološkoj razini, to je zbog njegove tvrdnje da se određene mogućnosti izbora i dobara koje pojedinci cijene mogu pojaviti samo u širem kulturnom kontekstu.⁴

Sposobnost za racionalno i jezično usko je povezano sa značenjima koja zajednica pridaje određenim stvarnostima koje pojedinac dijeli sa zajednicom, stoga se atomizam može kod Taylora promatrati kao pokušaj reduciranja značenja konstitutivnih stvarnosti poput dobra, moralnog, itd., koje zajednica u širem kulturnom kontekstu definiše konstituirajući time identitet pojedinca, na individualne stvarnosti, koje - jer se tako promatraju - osiromašuju njihovo dublje značenje za djelovanje pojedinca i zajednice.

Na Taylorovu misao o značenju potrebno je ukratko izdvojiti utjecaj francuskog filozofa Mauricea Merleau-Pontyja. Prema Pontyju, temeljna oznaka svijesti je intencionalnost, svijest je uvijek svijest o nečemu, ona je usmjerena na nešto, na neki objekt. Prema Smithu,

⁴ Usp.: Ruth ABBEY, *Charles Taylor*, 104-105: „According individuals ontological primacy in this way is, in Taylor’s belief, theoretically untenable. From his point of view social contract theorists are wrong to assume that individuals who exist outside political society are capable of reason and speech, let alone the mechanisms for attaining agreement among themselves. Following Aristotle, Hume and Rousseau, he contends that these distinctively human capacities can only be realized in a social and political context. [...] As this suggests, part of what makes Taylor a communitarian thinker at the ontological level is his claim that certain possibilities for, choices and goods valued by individuals can only appear against a wider cultural background.“

Taylor uvelike koristi ovu ideju ističući kako je posebnost ne samo Pontyja nego filozofa koji pripadaju fenomenologiji u filozofiji to što je objekt prema kojem je intencionalnost svijesti usmjerena objekt koji ima značenje, ukratko rečeno: intencionalnost je uvijek o nečemu, o objektu koji ima značenje, zapravo prema Smithu Taylorov pristup bi se mogao okarakterizirati kao intencionalnost je značenje. Iz tog razloga Tayloru je svako iskustvo, ne samo iskustvo nečega nego iskustvo uvijek iskustvo značenja koje se oslanja uvijek na širi kontekst:

Taylor je potpuno u suglasnosti s Merlau-Pontyjem i njegovom kritikom teorija percepcije, koje nesvjesno objektiviziraju i time falsificiraju življeno iskustvo. Taylor dijeli pogled Merlau-Pontyja kako je fenomenologija percepcije potrebna kao podsjetnik da je življeno iskustvo inteligibilno samo kao prostor značenja a ne, kao što se uobičajeno smatra, kao slijed uzročno povezanih entiteta ili događaja. Taylor se slaže da predobjektivni svijet življenog ljudskog iskustva ima drukčiju vrstu inteligibilnosti od objektivnog svijeta predstavljena znanstvenom teorijom; to je točka koju dominantne suvremene teorije percepcije previdaju. [...] Zapravo, velik dio Taylorova vlastitog opusa o epistemologiji iz različitih kutova rekapitulira tezu Merlau-Pontyja kako je objektivno iskustvo inteligibilno samo ako je suprotstavljeno pretpredviđenom otkrivanju svijeta.⁵

Ideje za svoju misao Taylor pronalazi i u romantizmu, napose u Herderu, kada se radi o značenju i njegovu odnosu prema jeziku uzimajući kao temeljnu pretpostavku od Herdera kako se značenje jezika ne iscrpljuje objašnjenjem značenja riječi, nego je iskustvo jezika iskustvo čovjeka kao otjelovljena bića, stoga se značenje ne iscrpljuje, nego se značenje za otjelovljenog čovjeka uvijek oslanja na određeni kontekst sveukupnosti značenja cjelokupnog jezika. Konačno, Taylor kao religiozni mislilac posvećuje veliku pažnju i mjestu religioznoga u prostoru čovjekova značenja o čemu svjedoči njegovo monumentalno

⁵ Usp.: Nicholas SMITH, *Charles Taylor. Meaning, Morals and Modernity*, 30-31: „Taylor is wholly sympathetic to Merlau-Ponty’s critique of theories of perception that unwittingly objectify, and thereby falsify, lived experience. He also shares Merlau-Ponty’s view that a phenomenology of perception is needed as a reminder that lived experience is intelligible as a field of meanings and not, as the standard accounts maintain, as a series of causally related entities or events. Taylor agrees that the pre-objective world of lived human experience has a different kind of intelligibility from the objective world presented by scientific theory, a point that the dominant modern philosophies of perception overlook. [...] Indeed, much of Taylor’s own work on epistemology will simply recapitulate, from various angles, Merlau-Ponty’s thesis that objective experience is only intelligible when set against a background, pre-predicative disclosure of the world.“

djelo *Sekularno doba*, u kojem Taylor promišlja uzroke, nastanak i odnos između onoga što opisujemo kao sekularno i sveto.⁶ Napose je kod Taylora važan kršćanski pojam ljubavi (agape) koji je Tayloru poslužio kao kritika suvremenih ekskluzivnih humanističkih tendencija koje, iako kadre potaknuti na plemenitost i humanitarno djelovanje, nisu kadre utemeljiti ta djelovanja u nadi i vjeri u transcendentno koje je jedino sposobno potaknuti čovjeka na bezuvjetnu ljubav:

S druge strane ako promišljamo kako su ljudska bića sposobna za bezuvjetnu ljubav, što je temelj te sposobnosti? Prema Tayloru, velika prednost teizma i razlog zašto predstavlja jednu vrstu epistemološke nadmoći nad ne-teizmom je zato što nudi odgovor na to pitanje. Teizam nam govori da je bezuvjetna ljubav jednog ljudskog bića prema drugom moguća kroz odnos prema nečemu onostranom ili participaciju u beskonačnoj neljudskoj ljubavi. Moć da ostvare najviše dobro ljudska bića duguju onostranoj moći; moć koja je na primjer formulirana u kršćanskom poimanju kroz agape.⁷

1. Dva odgovora o nastanku jezika

U nastavku se želimo ukratko osvrnuti na Taylorovo razumijevanje jezika. Pristup je mnogostruko ograničen jer je nemoguće sažeti Taylorovu misao o jeziku u par uvodnih redaka. Pristup se odnosi na ono što slijedi u nastavku, a to je ograničena interpretacija Taylorove misli o jeziku počevši od moralne ontologije subjekta. Ovdje se nećemo baviti svim djelima koje je Taylor napisao, nego ćemo se poslužiti njegovim najnovijim djelom posvećenim isključivo pitanju jezika, stoga je pristup ograničen, no nadamo se da će bar donekle dati određenu sliku o tome kako Taylor razumije jezik.

⁶ Usp.: Boris VULIĆ, „Neotklonjivost vjere prema Charlesu Tayloru“, *Obnovljeni život* 69 (2014.), 165-179. Usp.: Ivica RAGUŽ, „Vjernik i nevjernik pod ‘unakrsnim pritiskom’ Charles Taylor o sekularnom dobu“, *Diacovensia* 15 (2007.), 57-70. Usp.: Ivica RAGUŽ, „Laička država i sloboda vjerovanja danas. Teološki osvrt na doprinos Charlesa Taylora“, *Diacovensia* 21 (2013.), 691-704. Usp.: Ante VUČKOVIĆ, „Sekularizacija društva i sakralizacija osobe“, *Bogoslovska smotra* 82 (2012.), 917-937.

⁷ Usp.: Nicholas SMITH, *Charles Taylor. Meaning, Morals and Modernity*, 230-231: „On the other hand, if we think that human beings are capable of the unconditional love, what is the basis of this capacity? In Taylor’s view, the great advantage of theism, and the reason it represents a kind of ‘epistemic gain’ over non-theism, is that it provides an answer to this question. It tells us that unconditional love of one human for another is made possible through a relation to something transcendent, or a participation in an infinite, non-human love. Human beings owe their power to realize the highest good to their relation to a transcendent power: the power of affirmation formulated, for instance, in the Christian notion of *agapē*.“

Iako zemljopisno blizak analitičkoj filozofskoj tradiciji, Taylor svoju filozofsku misao razvija u kontekstu kontinentalne filozofske tradicije koja uključuje filozofe poput Herdera, Humboldta, Hegela, Heideggera, Gadamera i Merlau-Pontyja.⁸ U svojim djelima Taylor pokriva zaista veliko područje uključujući politiku, filozofiju, religiju, znanosti i teško je pronaći određeno područje o kojem Taylor nije pisao direktno ili indirektno. Iako Taylor ne razvija svoju filozofiju jezika, ipak u ograničenom smislu ovdje za Taylora postoje dva moguća pitanja o jeziku koja su međusobno povezana. Prvo pitanje je kako nastaje jezik i drugo pitanje je kako jezik opisuje stvarnost. Za Taylora ta su dva pitanja međusobno povezana i postoje dva moguća odgovora.

Prvi odgovor ovdje možemo izreći kao *okvirni* odgovor. Okvirni odgovor nastanak jezika vidi kao niz fragmenata koji se međusobno i postupno spajaju u cjeline iz kojih onda nastaju riječi koje mogu imati određeno značenje. Jedan od takvih primjera Taylor nalazi u sljedećoj tvrdnji. Jezik počinje kao neka vrsta prirodnih znakova koji su međusobno nepovezani, kao što je recimo plač za bol, određeni glas ili vrisak za opasnost. Iz tih međusobno nepovezanih prirodnih znakova nastaje određeni glas koji se postupno pretvara u određenu ideju. Recimo, plač u slučaju boli ili krik u slučaju opasnosti stalnim se ponavljanjem formira u ideju opasnosti ili boli iz koje se onda razvija određena riječ kojom se opisuje opasnost ili bol. Okvirni proces prirodnih znakova, ideja i riječi na kraju daje mogućnost stvaranja kompleksnih ideja i riječi od kojih nastaje jezik. Okvirni odgovor je utoliko privlačan što zvuči kao jednostavno i elegantno rješenje o samom nastanku jezika:

Prvu ću nazvati okvirnom teorijom. Pod okvirnom teorijom mislim na pokušaj kojim se jezik nastoji razumjeti unutar okvira slike ljudskog života, ponašanja, svrha ili mentalnih procesa, koja je sama opisana i definirana bez odnosa prema jeziku. Unutar toga nastaje jezik koji, kao što ćemo vidjeti, može biti različito shvaćen i ispunjavati određenu funkciju unutar okvira, ali sam okvir prethodi jeziku, ili ako ništa drugo, sam okvir može biti karakteriziran neovisno o jeziku. U toj konstrukciji jezik igra važnu ulogu. Riječi dobivaju značenje tako što prijanjaju uz stvari koje su predočene s pomoću ideja koje ih predstavljaju. Uvođenje riječi u mnogome olakšava sastavljanje ideja u odgovarajuću sliku. [...] U poznatom odlomku djela *Ursprung der Sprache* Herder ponavlja Condilacovu pripovijest – netko bi mogao reći priču – kako je jezik mogao nastati između dvoje djece u pustinji. Herder priznaje da nešto nedostaje u tom pogledu. Čini se da za Herdera Condilacov pogled pretpostavlja ono što tek treba objasniti. Ono što treba objasniti, jest jezik, prijelaz u kojem su djeca uvjetovana korištenjem živo-

⁸ Usp.: Nicholas SMITH, *Charles Taylor. Meaning, Morals and Modernity*.

tinjskih zvukova do trenutka kada koriste riječi koje imaju značenje. Asocijacija između znaka i nekakva mentalnog sadržaja već je prisutna u upotrebi životinjskih zvukova (ono što Condillac naziva ‘prirodnim znakom’); na primjer predjezična djeca, kao i druge životinje plakat će zbog straha kada se nađu u opasnosti. Ono što je novo s ‘utvrđenim znakom’, jest da se djeca mogu koncentrirati na znak i manipulirati idejom koja je u relaciji sa znakom i time mogu upravljati predodžbama vlastite imaginacije. [...] Ovo je klasičan primjer okvirne teorije. Jezik se shvaća u relaciji, odnosno s pomoću određenih elemenata: ideje, znakovi i njihovo povezivanje, koje prethodi nastanku jezika. [...] Možemo pretpostaviti kako je upravo ova kontinuiranost povezivanja ideja i znakova ono što daje okvirnoj teoriji navodnu jasnoću i moć objašnjenja: jeziku je oduzet njegov misteriozni karakter i povezan je s elementima koji se ne doimaju problematičnima.⁹

Taylorova kritika tog pristupa usmjerena je na nedostatak zadovoljavajućeg objašnjenja kako se jezik formira od individualnih fragmenata, znakova, ideja i riječi bez ikakva konteksta razumijevanja istih, stoga se taj pristup jeziku čini i suviše individualistički:

⁹ Usp.: Charles TAYLOR, *The Language Animal. The Full Shape of the Human Linguistic Capacity*, (Cambridge - London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2016.), 1: „I will call the first an ‘enframing’ theory. By this I mean that the attempt is made to understand language within the framework of a picture of human life, behaviour, purposes, or mental functioning, which is itself described and defined without reference to language. Language is seen as arising in this framework, which can be variously conceived as we shall see, and fulfilling some function within it, but the framework itself precedes, or at least can be characterized independently of language.“ Usp.: Charles TAYLOR, *The Language Animal*, 4-6: „Language plays an important role in this construction. Words are given meaning by being attached to the things represented via the ‘ideas’ which represents them. The introduction of words greatly facilitates the combination of ideas into a responsible picture. [...] In a famous passage of treatise on the *Ursprung der Sprache* Herder repeats Condillac’s fable – one might say ‘just so’ story – of how language might have arisen between two children in a desert. He professes to find something missing in this account. It seems to him to presuppose what it’s meant to explain. What it’s meant to explain is language, the passage from a condition in which the children emit just animal cries to the stage where they use the words with meaning. The association between sign and some mental content is already with the animal cry (what Condillac calls the ‘natural sign’); the prelinguistic infants, like other animals, will cry out in fear when they are faced with danger, for instance. What is new with ‘instituted sign’ is that the children can now use it to focus on and manipulate the associated idea, and hence direct the whole play of their imagination. [...] This is the classic case of an enframing theory. Language is understood in terms of certain elements: ideas, signs, and their association, which precede its arising. [...] We can surmise that it is precisely this continuity which gives the theory its seeming clarity and explanatory power: language is robbed of its mysterious character and is related to elements that seem unproblematic.“

Naprotiv, jezik su željeli objasniti iznutra čovjekovim iskustvom vlastitog sebstva. Ono što se tu izgubilo, jest kontekst čovjekova djelovanja, nešto na što se uglavnom oslanjamo bez zapažanja. Preciznije, ono što kontekst nudi promatralo se kao da potpuno pripada svakom pojedinom znaku, kao da bismo mogli početi odmah stvarati jezik stvarajući prvu riječ koja bi već sadržavala jezičnu ispravnost značenja. Uključivanje konteksta razumijevanja o jezičnoj ispravnosti značenja u pojedine znakove, imalo je za posljedicu djelatno zamagljivanje jezične ispravnosti značenja. Ionako je kontekst lako previdjeti: jednom kada je umetnut u pojedine znakove, prestanemo ga prepoznavati u potpunosti. To je pogreška bilo koje unaprijed postavljene teorije značenja.¹⁰

Taylor propituje na koji način se formira unutar ovog pristupa jeziku ono što u svojem najnovijem dijelu naziva *unutarnjom ispravnnošću značenja*, to jest kako možemo znati da određeni znak, ideja i na kraju riječ ima ispravnu funkciju prema onome što opisuje, kako možemo znati da znak, ideja ili riječ opisuje ispravno ono na što se odnosi, a ne nešto drugo bez unaprijed određenog kriterija i konteksta, kako možemo izbjeći shvaćanje jezika kao funkcionalnog praktičnog instrumenta čija je jedina zadaća uspješno i praktično izvršiti opisni zadatak, bez promišljanja o unutarnjoj ispravnosti samog jezika i kriterija na kojima se jezik temelji:

Ispravnost na koju se misli u opisu je bitno drukčija. Ne možemo je jednostavno definirati prema terminima uspješnosti, ako ne definiramo sam zadatak te iste uspješnosti prema terminima onoga što sam gore nazvao unutarnja ispravnost. Drugim riječima: unutarnja ispravnost je nesvodiva na ono što bismo mogli nazvati ispravnost kao takva. To bi moglo funkcionirati samo ako bismo unaprijed uključili unutarnju ispravnost značenja u kriterij uspješnosti samog jezika.¹¹

10 Usp.: Charles TALYOR, *The Language Animal*, 13: „On the contrary, they wanted to explain in very much ‘from the inside’, in the terms of the agent’s experience of self. [...] What is being lost here is the background of action, something we usually lean on without noticing. More particularly, what the background provides is being treated as though it were built in to each particular sign, as though we could start right off coining our first word and have this understanding of linguistic rightness already incorporated in it. Incorporating the background understanding about linguistic rightness into the individual signs has the effect of occluding it very effectively. As the background it is easy to overlook anyway; once we build it into the particular signs, we bar the way to recognizing it altogether. This is a fault of any designative theory of meaning.“

11 Usp.: Charles TALYOR, *The Language Animal*, 8-9: „The rightness involved in description is crucially different. We can’t just define it in terms of success in some tasks – unless we define this task itself in terms of what I called above intrinsic rightness. In other words, intrinsic rightness is irreducible to what we might call task rightness simpliciter: the account in terms of some task only works for language if we have already incorporated intrinsic rightness in our success criteria.“

Ako je okvirni odgovor odgovor na pitanje kako nastaje jezik i kako opisuje stvarnost, onda bi se moglo reći zajedno s Taylorom kako jezik ovdje gubi svoju misterioznost i kako je jezik sveden na proceduralno-psihološki unutarnji proces opisivanja stvarnosti bez stvarnog i ozbiljnog propitivanja je li znakovi, ideje i riječi zaista posjeduju *unutarnju ispravnost značenja* u odnosu prema stvarnosti koju opisuju.

S druge strane, jezik bi, prema Tayloru, trebao posjedovati određeni kontekst, pozadinu ne samo u smislu razumijevanja stvarnosti o kojoj govori nego ne bi mogao biti sastavljen od fragmenata i Taylor zastupa određeni holizam značenja znaka, ideja i riječi u kontekstu cijelog jezika. Drugo, Taylor sugerira kako jezik uvijek uključuje refleksiju i intencionalnost, stoga bi odgovor na pitanje kako jezik nastaje i kako opisuje morao uključivati objašnjenje kako nastaje kompletan jezik unutar određenog hermeneutičkog konteksta koji bi uključivao ne samo jezik nego i kulturu, religiju, povijest određene grupe, i što bi bila stvarnost koju jezik opisuje s obzirom na to da je jezik intencionalan, jezik je o nečemu, o određenoj stvarnosti.

Taj pristup ili odgovor možemo nazvati, slijedeći Taylora, *konstitutivnim* odgovorom o jeziku kao drukčiji od okvirnog odgovora, koji Taylor dobrim dijelom pripisuje Herderu:

Drugi tip teorije nazvao bih konstitutivnom. Kao što i sama riječ naznačuje, ona je suprotna okvirnom tipu. Konstitutivna teorija daje sliku jezika kojim su moguće nove svrhe, nove razine ponašanja, nova značenja, stoga konstitutivna teorija drži da se jezik ne može objasniti unutar okvira slike o ljudskom životu bez jezika. Artikulirajući kontekst razumijevanja o nečemu, Kant briše empiristički atomizam iskustva. Želio bih sugerirati kako Herder čini nešto slično tome. Artikulirajući kontekst razumijevanja jezične dimenzije, Herder podriva i mijenja unaprijed određenu teoriju jezika dominantnu u njegovo vrijeme. I da sličnost bude veća, upravo je atomizam, shvaćanje da je jezik skup neovisno povezanih riječi, jedna od karakteristika koju Herder uklanja.[...] Herder stalno naglašava kako ljudski razum i jezik trebamo razumjeti kao integralni dio naše ljudske forme (ljudske prirode). Ljudski razum i jezik ne mogu biti kao odvojene sposobnosti koje su jednostavno dodane našoj životinjskoj prirodi. [...] Jedna od najvažnijih i općeprepoznatih posljedica Herderova otkrića bila je na neki način sveukupnost značenja. Riječ ima značenje samo unutar rječnika i konteksta jezičnih upotreba (praksi), koje su u konačnici uronjene u životnu formu. U naše vrijeme najpoznatija formulacija sveukupnosti značenja je

ona Wittgensteinova.¹²

Konstitutivni i opisni odgovor dva su pristupa jeziku koja Taylor koristi kako bi naznačio u kojem smislu pristup i upotreba jednog od tih dvaju razumijevanja jezika definira i naš pristup i shvaćanje stvarnosti. U nastavku ćemo se time pozabaviti počevši s moralnom ontologijom subjekta.

2. Moralna ontologija subjekta

Termin *subjekt* u ovom kontekstu ekvivalentan je onome što Taylor opisuje engleskom inačicom *agent* ili *self*, termin koji kod Taylora označava prije svega čovjeka kao moralnog djelatelja, no u jednom širem smislu označava i čovjekovu sposobnost postavljanja pitanja i istraživanja značenja određenih događaja u životu, sposobnost čovjeka da postavlja pitanja i traži odgovore propitujući koje značenje ili značenja određeni događaji mogu imati za čovjeka:

Drugim riječima: u uobičajenom značenju i u punom smislu biti ljudski djelatelj, biti osoba ili sebstvo, znači egzistirati u prostoru koji je definiran distinkcijom vrijednosti. Ljudski djelatelj je biće za koje postoje određena pitanja kategoričke vrijednosti i na koja je dan barem polovičan odgovor. Iako je možda kultura dala više autoritativno te parcijalne odgovore nego što su ti odgovori razrađeni od strane same osobe na koju se odnose, ipak ti polovični odgovori pripadaju osobi jer su u određenom stupnju i načinu integrirani u njezino samorazumijevanje. Moja je tvrdnja da to nije samo usputna činjeni-

¹² Usp.: Charles TAYLOR, *The Language Animal*, 2: „The other type of theory I want to call ‘constitutive’. As this word suggests, it is the antitype of the enframing sort. It gives us a picture of language as making possible new purposes, new levels of behaviour, new meanings, and hence as not explicable within a framework picture of human life conceived without language.“ Usp.: Charles TAYLOR, *The Language Animal*, 16-17: „So Kant by articulating the background understanding of aboutness sweeps away the empiricist atomism of experience. I want to suggest that Herder does something analogous. By articulating the background understanding of the linguistic dimension, he also undercuts and transforms the designative theory of language dominant in his day. And to make the parallel closer, one of the features swept away is precisely its atomism, the view that language is a collection of independently introduced words. [...] He constantly stresses that we have to understand human reason and language as integral part of our life form. They cannot be seen as forming a separate faculty which is just added on to our animal nature. [...] One of the most important and universally recognized consequences of Herder’s discovery was a certain kind of holism of meaning. A word only has meaning within a lexicon and context of language practices, which are ultimately embedded in a form of life. Wittgenstein’s is the most celebrated formulation of a thesis of this kind in our day.“

ca o ljudskim djelateljima, nego je bitna za ono što razumijevamo kao potpunu i normalnu ljudsku aktivnost.¹³

Uzimajući u obzir velik broj različitih događaja kojima subjekt pokušava dati značenje i otkriti njihov smisao, ovdje ćemo se kratko osvrnuti na ono što Taylor naziva snažnim evaluacijama i površnim alternativama koje se odnose na određene događaje koji imaju određenu moralnu podlogu. U domenu moralnih pitanja spadaju i pitanja koje subjekt postavlja i o samom sebi, a ne samo isključivo pitanja koja se odnose na relaciju prema drugom subjektu ili određenoj transcendentnoj stvarnosti odakle bi subjekt mogao crpiti određene moralne principe. Subjekt je uvijek u procesu refleksije o samom sebi, i kroz proces refleksije subjekt je sposoban otkriti i promišljati događaje koji imaju snažnu moralnu dimenziju. Među takva iskustva Taylor ubraja iskustva stida, krivnje, vrijednosti, dostojanstva. Takva iskustva subjekt ne samo da otkriva i promišlja nego takva iskustva formiraju identitet subjekta, gdje identitet označava ontološku stvarnost subjekta, ono što ga čini čovjekom i ljudskom osobom.

Ako su takva moralna iskustva kadra utjecati i formirati identitet subjekta, Taylor ih naziva snažnim evaluacijama, moralnim iskustvima koja formiraju ontologiju subjekta i njegovu prirodu:

Naše samorazumijevanje bitno integrira naše viđenje nas samih nasuprot kontekstu onoga što sam nazvao snažnom evaluacijom. Pod tim mislim na kontekst razlikovanja između stvari koje su prepoznate kao kategorične ili bezuvjetne ili koje imaju veću važnost ili vrijednost i stvari kojima to nedostaje ili su manje vrijednosti.¹⁴

Ako takva moralna iskustva imaju površno značenje za subjekt,

¹³ Usp.: Charles TAYLOR, *Human Agency and Language. Philosophical Papers 1* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985.), 3: „In other terms, to be a full human agent, to be a person or a self in the ordinary meaning, is to exist in a space defined by distinction of worth. A self is a being for whom certain questions of categoric value have arisen, and received at least partial answers. Perhaps these have been given authoritatively by the culture more than they have been elaborated in the deliberation of the person concerned, but they are his in the sense that they are incorporated into his self-understanding, in some degree and fashion. My claim is that this is not just a contingent fact about human agents, but is essential to what we would understand and recognize as full, normal human agency.“ Usp.: Isto, 22-27.

¹⁴ Usp.: Charles TAYLOR, *Philosophy and the Human Sciences*, 3: „This is that our self-understanding essentially incorporates our seeing ourselves against a background of what I have called ‘strong evaluation’. I mean by that a background of distinctions between things which are recognized as of categoric or unconditioned or higher importance or worth, and things which lack this or are of lesser value.“

onda se ona pretvaraju u površne alternative bez sposobnosti da formiraju identitet subjekta i time ga ontološki formiraju:

Subjekt koji površno vrednuje – koji donosi odluke kao što su jesti sada ili kasnije, ići na odmor na sjever ili jug – takva subjekta mogli bismo nazvati površnim vrednovateljem alternativa. I drugoga, koji koristi jezik vrednujućeg konteksta između različitih želja, mogli bismo nazvati snažnim vrednovateljem. Snažni vrednovatelj, pod čime razumijemo subjekta koji snažno vrednuje želje, vrednuje puno dublje jer svoju motivaciju promatra na dubljoj razini. Označiti želju ili naklonjenost kao vredniju, plemenitiju, ili bolje integriranu, itd., nego druge želje, znači govoriti o njoj u izričajima određene kvalitete života koju želja izražava i posjeduje.¹⁵

U ovom kontekstu između snažnih vrednovanja i površnih izbora postavlja se i pitanje: Na temelju čega subjekt odlučuje da određeno moralno iskustvo kao što je krivnja ili stid može ili ne mora biti snažna evaluacija ili površna alternativa? Taylorov se odgovor može pojednostaviti otprilike u tvrdnju prema kojoj moralna iskustva ovise na neki način o nekom neosobnom kriteriju koji ne ovisi o našim privatnim mišljenjima, očekivanjima i željama.

Taylorova ideja moralne ontologije subjekta, koja se temelji na određenom neosobnom kriteriju i uključuje moralna iskustva koja imaju duboka i snažna značenja u životu subjekta, ima dva dodatna izvora: atomizam i jezik. Atomizam je termin koji Taylor koristi često u svojoj kritici suvremenih političkih teorija koje proizlaze iz filozofskih političkih teorija liberalizma. Zajednička oznaka većine takvih filozofskih teorija je individualnost subjekta i prvenstvo koncepta prava nad drugim konceptima, od kojih je jedan od najvažnijih koncept dobra, pogotovo u metafizičkom značenju. Ove teorije su atomističke teorije jer su konstitutivno i supstancijalno utemeljene na subjektu i njegovim pravima. Ovdje nije riječ o političkim pravima kao takvim, nego prije svega o stavu kako ontologija subjekta ne ovisi o nekakvu metafizičkom konceptu bio taj koncept dobro, Bog ili slično, nego je sam subjekt samokonstituiraajući ontološki temelj vlastitih prava i vlastitog dobra.

15 Usp.: Charles TAYLOR, *Human Agency and Language*, 23: „A subject who only evaluates weakly – that is, makes decisions like that of eating now or later, taking a holiday in the north or in the south – such a subject we might call a simple weigher of alternatives. And the other, who deploys a language of evaluative contrast ranging over desires, we might call a strong evaluator.“ Usp.: *Human Agency and Language*, 25: „A strong evaluator, by which we mean a subject who strongly evaluates desires, goes deeper, because he characterizes his motivation at greater depth. To characterize one desire or inclination as worthier, or nobler, or more integrated, etc. than others is to speak of it in terms of the kind of quality of life which it expresses and sustains.“

Taylor ovdje vidi određenu poteškoću. S obzirom na snažne evaluacije unutar subjekta moralnog iskustva, čini se kako subjekt uvijek pretpostavlja neku vrstu razumijevanja što je ljudska priroda, što je dobro, prema kojima onda vrednuje ta moralna iskustva. Čini se da subjekt uvijek, kako bi objasnio moralna iskustva u snažnom evaluacijskom smislu, pokušava uspostaviti određenu ontološku relaciju s onim što smatra da je ontološki izvor njegovih moralnih iskustava. Za Taylora atomističke teorije nemaju tu ontološku relaciju i čine se prazne, nemaju ontološkog sadržaja i ne mogu objasniti na koji način je subjekt ontološki izvor vlastitih moralnih iskustava.¹⁶

Drugi izvor Taylorove moralne ontologije jest jezik jer Taylor definira subjekt kao samointerpretativno biće. Ako je subjekt u aristotelovskom smislu *zoon politikon*, što ne označava isključivo socijalnu dimenziju subjekta, nego metafizičku tvrdnju o njegovoj naravi, onda je subjekt također, bar za Taylora, i *zoon logon*, ontološka tvrdnja o naravi subjekta koja ne smatra jezik pukim instrumentom komunikacije, nego bitnim i supstancijalnim dijelom njegove naravi. S obzirom na to da je subjekt *zoon logon*, moralna iskustva i snažne evaluacije koje proizlaze iz takvih iskustava nisu proizvoljna, opcionalna i izmišljena, nego su fundamentalna iskustva subjektive vlastite naravi koja subjekt pokušava izreći jezikom koji posjeduje. Da bi bio sposoban izreći vlastita moralna iskustva i prihvatiti ih ili procijeniti kao snažne evaluacije s dubokim značenjem za vlastiti život, subjekt to nikada neće biti sposoban učiniti unutar određene atomističke teorije utemeljene na njemu samom, nego unutar zajednice koja ga ontološki određuje i formira kroz svoj vlastiti i specifični jezik.

Subjektive snažne evaluacije u smislu jezika koji stoji u temelju ovih evaluacija uvijek su komunitarne, odnosno zajedničarske, stoga i moralna iskustva poput krivnje, stida upućuju na jezik zajednice koja je ontološki kadra formirati identitet subjekta i time ponuditi kriterij na temelju kojega subjekt može promišljati vlastita moralna iskustva kroz jezik zajednice:

Među tim značajkama atomizam je jedna od najnegativnijih. Razgrađeni identitet i sloboda kao njegov dodatak smjeraju k razumijevanju pojedinca kao metafizički odvojenog od društva. Naravno, atomizam dopušta razumijevanje pojedinca koji je oblikovan socijalnim okruženjem, danas su to generalno prihvaćeni pogledi – rani atomizam sedamnaestog stoljeća nama se čini nevjerovatnim. Ali ono što atomizam

¹⁶ Usp.: Stephen MULHALL – Adam SWIFT (ur.), *Liberals and Communitarians* (Oxford: Blackwell, 1996.), 103. Usp.: Charles TAYLOR, „Atomism“, Shlomo AVINERI – Avner DE SHALIT (ur.) *Communitarianism and Individualism*. Oxford Readings in Politics and Governments (New York: Oxford University Press, 1992.), 29-51.

zamagljuje, jest način na koji jezik i kultura konstituiraju pojedinca i čije konstituiranje može biti utemeljeno i obnavljano u zajednici kojoj pojedinac pripada. Zajednica nije jednostavno skupina pojedinaca i između pojedinca i zajednice ne postoji isključivo uzročna povezanost. Zajednica konstitutira pojedinca u smislu da su samorazumijevanja koja definiraju pojedinca utemeljena na interakciji sa zajednicom koja ta samorazumijevanja prenosi. Apsolutno samo ljudsko biće je nemoguće, ne samo *de facto*, ali također i *de jure*. Izvan kontinuiranog procesa komunikacije u zajednici koja osigurava jezik prema kojem utemeljujemo kontekste razlikovanja, ljudski djelatelj, onako kako sam ga gore opisao, bio bio ne samo nemoguć nego i nezamisliv.¹⁷

Taylor pristupa jeziku gdje jezik ima snagu, sposobnost izreći bitne istine o subjektu u kontekstu njegovih moralnih iskustava.

3. Reprezentativno-proceduralni pristup jeziku

Pitanje reprezentativno-proceduralnog pristupa može se sažeti u dva pitanja: Opisuju li prirodne znanosti stvarnost čovjeka u njezinoj potpunosti i je li njihov interpretativni pristup stvarnosti čovjeka primjenjiv na područje znanosti o čovjeku kao što su psihologija i sociologija? Odgovor na ta dva pitanja nije tvrdnja kako prirodne znanosti ne otkrivaju neke elemente stvarnosti čovjeka, nego je li njihovo otkriće kompletna slika stvarnosti koju opisujemo kao čovjeka.

Kako bi dao odgovor na ta dva pitanja, Taylor u svojoj doktorskoj tezi iz 1961., koju je napisao pod mentorstvom glasovitog političkog filozofa Isaiaha Berlina, u kojoj kritizira bihevorističku kon-

¹⁷ Usp.: Charles TAYLOR, *Philosophy and the Human Sciences*, 8: „One of the most negative of these features is atomism. The disengaged identity and its attendant notion of freedom tend to generate an understanding of the individual as metaphysically independent of society. Of course, it can allow for view which see the individual as shaped by his social environment; and these are the views generally espoused today – the early atomism of the seventeenth century seems incredible to us. But what it hides from view is the way in which an individual is constituted by the language and culture which can only be maintained and renewed in the communities he is part of. The community is not simply an aggregation of individuals, nor is there simply a causal interaction between the two. The community is also constitutive of the individual, in the sense that self-interpretations which define him are drawn from the interchange which the community carries on. A human being alone is an impossibility, not just *de facto*, but as it were *de jure*. Outside of the continuing conversation of a community, which provides the language by which we draw our background distinctions, human agency of the kind I describe above would be not just impossible, but inconceivable.“

cepciju ljudskog djelovanja, napominje kako među studentima koji studiraju različite znanosti postoji težnja za univerzalnošću u promatranju i istraživanju onoga što bi bio objekt znanstvenog istraživanja, i to pod vidom neutralnosti.¹⁸ Univerzalnost i neutralnost kao težnje karakteristične su posebno, prema Tayloru, za prirodne znanosti, koje neutralnost i univerzalnost nastoje primijeniti i u području znanosti o čovjeku. Kao primjer takva pokušaja Taylor navodi psihološki biheviorizam u psihologiji. Slijedeći težnju prema univerzalnosti i neutralnosti, određena znanost bi se posebno interesirala za mogućnost predviđanja određenih pojava prema određenim i utvrđenim zakonima i time na neki način pokušala predvidjeti budućnost ili neke buduće događaje. Taj pristup koji, iako se odnosi na različite prirodne znanosti, Taylor opisuje skupnim imenom *naturalizam*:

Ne samo da vjerujem da se ovaj zahtjev može ispuniti nego je i prosvjetljujuće ispuniti ga. Jer u pozadini pokretačke snage naturalizma koji sam gore spomenuo, tj. u pozadini prestiža modela prirodnih znanosti, stoji određena slika ljudskog djelatelja. Suvremenima je ova slika duboko privlačna, laskava i inspirativna. Ta slika pokazuje kako smo sposobni postići određenu odvojenost od svijeta time što ga objektiviziramo. Do te mjere objektiviziramo našu situaciju, da možemo nadići smisao onoga što određuje paradigmu naših svrha, tako da paradigmu vidimo kao neutralni prostor funkcioniranja u kojemu isključivo mi sami djelatno stvaramo paradigme koje sami definiramo. Međutim, ideal je znanstvene provjerljivosti pronaći instanciju izvan razlika u interpretaciji. Uvid će uvijek igrati važnu ulogu u otkriću, ali ne bi trebao igrati nikakvu ulogu u utemeljenju istine samog otkrića. Može se reći da su prirodne znanosti dosegle taj ideal. Međutim, hermeneutička znanost se ne može ne oslanjati na uvid. Uvid zahtijeva nužnu sposobnost osjetljivosti i razumijevanja kako bi se pročitalo i shvatilo ono čime možemo objasniti stvarnost koju propitujemo. U fizici bismo mogli raspravljati kako netko ne prihvaća teoriju kao istinitu jer mu nije predloženo dovoljno (činjenica) dokaza (možda je dovoljan broj još uvijek nedostupan) ili ne može razumjeti i primijeniti određeni formalni jezik. Ali u znanostima o čovjeku, koje se razumiju kao hermeneutičke znanosti, neprihvaćanje istinite teorije ne mora doći ni od jednog od tih dvaju elemenata, zapravo je malo vjerojatno da bi ta dva elementa uzrokovala neprihvaćanje istinite teorije, radije bi do neprihvaćanja došlo zbog nemogućnosti da se shvati značenje područja o kojem se radi, zbog nemogućnosti da se određeno područje ispravno čita i razumije. Drugim riječima: određena mjera uvida nužna je u hermeneutičkoj znanosti,

¹⁸ Usp.: Charles TAYLOR, *The Explanation of Behaviour* (London: Routledge and Kegan and Paul, 1964.), 3.

ali taj uvid ne može biti predstavljen skupljanjem golih činjenica ili početnim formalnim razumijevanjem, ili kombinacijom dvoga. Uvid se ne može formalizirati. Ali to je skandalozan zaključak prema našoj dominantnoj znanstvenoj tradiciji, koju dijeli čak i mnogo onih koji su jako kritički usmjereni prema dominantnim znanstvenim pristupima psihologije, ili sociologije ili političkih znanosti.¹⁹

Takav pristup zahtijeva određeni jezik, rekli bismo znanstveni jezik, koji bi imao dvije temeljne oznake: konstantnost ili trajnost i uniformnost odnosno nepromjenjivost.

Takav bi jezik zahtijevao ono što ovdje možemo opisati *procedurom*, termin koji označava razvojni proces objašnjenja određenog fenomena u stvarnosti i završava u točnoj interpretaciji određenog fenomena kroz predviđanje:

Uspjeh predviđanja u pogledu prirodnih znanosti povezan je s činje-

¹⁹ Usp.: Charles TAYLOR, *Philosophy and Human Sciences*, 4: „Now I believe not only that this requirement can be met, but that it is very illuminating to meet it. Because behind the supporting impetus to naturalism I mentioned above, viz. the understandable prestige of the natural science model, stands an attachment to a certain picture of the agent. This picture is deeply attractive to moderns, both flattering and inspiring. It shows us as capable of achieving a kind of disengagement from our world by objectifying it. We objectify our situation to the extent that we can overcome a sense of it as what determines for us our paradigm purposes and ends, and can come to see it and function in it as a neutral environment, within which we can effect the purposes which we determine out of ourselves.“ Usp.: *Philosophy and Human Sciences*, 53: „But the ideal of a science of verification is to find an appeal beyond differences of interpretations. Insight will always be useful in discovery, but should not have to play any part in establishing the truth of its findings. This ideal can be said to have been met by our natural sciences. But a hermeneutic science cannot but rely on insight. It requires that one have the sensibility and understanding necessary to be able to make and comprehend the readings by which we can explain the reality concerned. In physics we might argue that if someone does not accept a true theory, then either he has not been shown enough (brute data) evidence (perhaps not enough is yet available), or he cannot understand and apply some formalized language. But in the sciences of man conceived as hermeneutical, the non-acceptance of true or illuminating theory may come from neither of these, indeed is unlikely to be due to either of these, but rather from a failure to grasp the meaning field in question, an inability to make and understand readings of this field. In other words, in a hermeneutical science a certain measure of insight is indispensable, and this insight cannot be communicated by the gathering of brute data, or initiation in modes of formal reasoning or some combination of these. It is unformalizable. But this is a scandalous result according to the authoritative conception of science in our tradition, which is shared even by many of those who are highly critical of the approach of mainstream psychology, or sociology, or political science.“

nicom da se sva stanja sustava prošla i buduća mogu opisati konceptima koji su na istoj razini, na primjer kao vrijednosti iste ljestvice. Dakle, sva buduća stanja Sunčeva sustava, kao i prošla, mogu se opisati jezikom Newtonove mehanike. Iako to nije dovoljan uvjet za precizno predviđanje, ipak je nužan u smislu da, ako prošlost i budućnost mogu biti svedene unutar iste konceptualne mreže, onda se kasnija stanja sustava mogu razumjeti u funkciji stanja prošlog sustava, i stoga i predvidjeti.²⁰

Druga komponenta takva jezika bila bi *reprezentacija*, termin koji označava teorijski opis određenog fenomena u stvarnosti do čije se spoznaje dolazi upotrebom određene procedure kojom je stvarnost fenomena unaprijed određena i definirana. Stoga bi znanstveni jezik, koji bi bio trajno nepromjenjiv, bio jezik koji bi svojim reprezentativno-proceduralnim pristupom opisao potpuno određenu stvarnost o kojoj govori.

Tayloru je važno pitanje je li taj jezik sposoban opisati potpuno stvarnost i je li takav jezik primjenjiv u znanostima o čovjeku, posebno psihologiji i sociologiji. Tayloru takav jezik ne bi mogao imati primjenu u znanostima o čovjeku jer mu nedostaje aspekt značenja, jer se čovjekov život za Taylora sastoji od niza *značenjskih slojeva* koji označavaju različite dimenzije čovjekove stvarnosti poput umjetničke, religiozne, pa iako bi neka prirodna znanost kao što je biologija mogla nešto reći o biološkom sloju čovjekove stvarnosti, ona ne bi time izrekla stvarnost svih značenjskih slojeva kao što su, recimo, moralni, religiozni, umjetnički, jer je subjekt uvijek u procesu samointerpretacije i u tom procesu otkriva nove slojeve značenja.

Ako je tomu tako, onda moramo promišljati čovjeka kao samointerpretativnu životinju. Čovjek je nužno samointerpretativna životinja jer za čovjeka ne postoji nešto kao struktura značenja koja je neovisna o njegovoj interpretaciji tih značenja; jer su čovjek i značenje povezani. Međutim, onda interpretirani tekst nije različit od onoga što se interpretira; jer samo ono što se interpretira, također je interpretacija; samointerpretacija koja je uključena u tijek djelovanja. To je interpretacija iskustvenog značenja koja doprinosi utemeljenju

²⁰ Usp.: Charles TAYLOR, *Philosophy and the Human Sciences*, 56: „The success of prediction in the natural sciences is bound up with the fact that all states of the system, past and future, can be described in the same range of concepts, as values, say, of the same variables. Hence all future states of the solar system can be characterized, as past ones are, in the language of Newtonian mechanics. This is far from being a sufficient condition of exact prediction, but it is a necessary one in this sense, that only if past and future are brought under the same conceptual net can one understand the states of the latter as some function of the states of the former; and hence predict.“

značenja. Ili izrečeno na drukčiji način: ono samo o čemu pokušavamo pronaći koherentnost, djelomično je konstituirano samorazumijevanjem.²¹

S obzirom na to da je čovjekov život sastavljen od slojeva značenja, kompleksnost tih slojeva upućuje na to da mnoga čovjekova pitanja, djela, tvrdnje, ne bi mogli biti shvaćeni unutar reprezentativno-proceduralnog jezika. Slojevi značenja su, prema Tayloru, na neki način *hermeneutički slojevi* koji za objašnjenje zahtijevaju drukčiji pristup čovjekovoj stvarnosti, što uključuje čovjekovu povijest, prošlost, razmišljanja, zajednicu, kulturu, umjetnost, religiju, jedan drukčiji jezik koji bi pokušao uključiti sve te elemente u pokušaju da objasni čovjekovu stvarnost. Stoga primjena bilo kojeg reprezentativno-proceduralnog jezika na čovjekovu stvarnost nužno uključuje dvije stvari: reduciranje čovjekove stvarnosti i hermeneutičkih slojeva značenja na jedno značenje kao što je biološko, psihološko, socijalno, itd., i tvrdnju kako jedno od ponuđenih značenja u potpunosti opisuje čovjekovu stvarnost i kako ništa ne ostaje izvan takva objašnjenja.

Takav pristup ima svojih prednosti jer bi mogao dati elegantno, nekompleksno značenje stvarnosti čovjeka, i u tom se sastoji privlačnost različitih znanstvenih reprezentativno-proceduralnih pristupa jeziku jer ostavljaju dojam kako je čovjekova stvarnost lako objašnjiva, i što je još važnije, čovjekova budućnost bila bi predvidiva i mogla bi se na neki način modificirati, usmjeravati i kontrolirati. Međutim, Taylor kritizira takav pristup čovjekovoj stvarnosti ne samo jer isključuje druge važne dimenzije čovjekova života, kao što je recimo umjetnost i kultura, nego bi takav pristup također isključivao i ono što smo pokušali opisati kao moralnu ontologiju subjekta, isključujući moralna iskustva kojima subjekt daje jako evaluacijsko značenje i smisao, reducirajući ih na biološke, psihološke, sociološke karakteristike i pritom osiromašujući subjekta i u njegovoj ontološkoj jezičnoj dimenziji:

Ono što iznenađuje i što je zajedničko tim teorijama, jest njihova reducirajuća narav; sve one nastoje izbjeći prepoznavanje nekih važnih

²¹ Usp.: Charles TAYLOR, *Philosophy and the Human Sciences*, 26: „If this is so, then we have to think of man as a self-interpreting animal. He is necessarily so, for there is no such thing as the structure of meanings for him independently of his interpretation of them; for one is woven into the other. But then the text of our interpretation is not that heterogeneous from what is interpreted; for what is interpreted is itself an interpretation; a self-interpretation which is embedded in a stream of action. It is an interpretation of experiential meaning which contributes to the constitution of this meaning. Or to put it in another way: that of which we are trying to find the coherence is itself partly constituted by self-interpretation.“

otežavajućih aspekata ljudskog života i trse se objasniti drugim elementima fenomene koje redovno razumijemo kao dio ovog aspekta. Bihevizizam, na koji sam ciljao u svojem *Explanation of Behaviour*, pokušao je zaniijekati svrhu i intencionalnost, dapače, bihevizizam je čak nastojao zaobići i samosvijest. Teorije utemeljene na računalnim modelima niječu ono što sam nazvao „značajnost“ u osmom poglavlju prvog sveska, činjenica je, mi smo bića za koja stvari imaju važnost. Atomističke teorije o kojima sam raspravljao u prvom poglavlju drugog sveska ne ostavljaju mjesto uobičajenim značenjima koja su uključena u naše institucije i djelovanja; atomističke teorije vide političku kulturu kao pitanje usmjeravanja pojedinaca.²²

Subjekt bi prestao biti ontološki *zoon logon* i postao bi objekt promatranja i istraživanja, priroda njegove jezičnosti bila bi reducirana na neki komunikativni jezični mehanizam koji ima socijalne i psihološke oznake objašnjive reprezentativno-proceduralnim pristupom, ali ne bi bitno pripadao njegovoj stvarnosti kao subjekta. Nadalje, reprezentativno-proceduralni pristup odvojio bi u bitnom subjekta od njegove zajednice koja formira identitet subjekta kroz vlastiti jezik, kulturu, povijest, religiju, itd. Za Taylora reprezentativno-proceduralni jezik otkriva samo dio stvarnosti, ne izriče cijelu čovjekovu stvarnost, i ako se primjenjuje na znanosti o čovjeku koje bi, prema Tayloru, trebale biti hermeneutičke jer čovjekova stvarnost sastoji se od slojeva značenja, onda postoji opasnost da se čovjekova stvarnost reducira i osiromaši kao što je to za Taylora u psihologiji činio bihevizizam koji Taylor kritički navodi kao primjer reprezentativno-proceduralne dimenzije jezika primijenjene na znanosti o čovjeku, odnosno psihologiju. Prema Tayloru psihološki bihevizizam nešto govori o stvarnosti čovjeka, njegovim instinktivnim reakcijama, ali to ni najmanje nije dovoljno kako bi se čovjekova stvarnost u potpunosti izrekla:

Za označavajuće teorije, one koje označavanje smatraju fundamentalnim, samo značenje je neproblematično, nije misteriozno. To je u velikoj mjeri i dio njihove privlačnosti. Značenje riječi ili rečenica objašnjava se odnosom prema stvarima ili relacijama. Samo značenje

²² Usp.: Charles TAYLOR, *Philosophy and the Human Sciences*, 2: „What is striking about this family of theories is their reductive nature; they are all trying to avoid recognizing some important and obtrusive aspect of human life, and purport to explain the phenomena we normally understand in terms of this aspect by other factors. Behaviourism, which was the target of my *Explanation of Behaviour*, tried to ignore purpose and intentionality, indeed, even to side-step consciousness. Computer influenced theories, ignore what I call ‘significance’ in volume I chapter 8, the fact that we are beings to whom things matter. The atomist theories which I discuss in volume 2 chapter I have no place for common meanings which are embedded in our institutions, and practices; they see political culture as a question of the ‘orientations’ of individuals.“

nije ništa više misteriozno (skriveno) nego što su to stvari ili relacije na koje se značenje odnosi. Naravno, postoji relacija samog značenja između riječi i stvari, jer jedno upućuje na drugo. Ali čini se da se ova relacija može predočiti tako da ne bude posebno misteriozna (skrivena). Na kraju ovog procesa susrećemo biheviorističke teorije, kao što je Skinnerova.²³

Psihološki biheviorizam samo je jedan od pokušaja da se čovjekova stvarnost izrekne u potpunosti u okviru onoga što Taylor u svojem najnovijem djelu o jeziku naziva skraćeno *HLC* pristup jeziku (Hobbes-Locke-Condillac) čija je temeljna oznaka određena fragmentacija spoznaje koja, sastavljena od fragmenata (Taylor govori o *idejama* kod Descartesa navodeći ih kao primjer fragmenata koji se spajaju u spoznaju), na određeni način postaje potpuna spoznaja stvarnosti. Tu oznaku u *HLC* pristupu jeziku nazvali smo *reprezentacija*. *HLC* pristup jeziku u sebi nosi i ono što Taylor, uzimajući Descartesa kao klasičan primjer, opisuje kao proces uokvirivanja stvarnosti s pomoću jezika u određenu sliku stvarnosti i to smo prethodno nazvali *procedura* i prema Tayloru Descartesova metodološka sumnja kao procedura na neki način predstavlja pokušaj uokvirenja stvarnosti u određeni reprezentativno-proceduralni jezični okvir.

Prema Tayloru *HLC* jezični pristup čini se neproblematičnim načinom objašnjenja kako nastaje sam jezik počevši od fragmenata iskustva, primjerice upotrebe određenih glasovnih reakcija, kao što su plač u slučaju opasnosti ili boli, od kojih postupno nastaju riječi koje imaju značenje zamjenjujući primitivne znakove komunikacije. *HLC* jezični pristup promatra jezik poput nepovezanog primitivnog skupa prirodnih znakova, od kojih kasnije kroz maštu nastaju pojedinačni dijelovi kao što su ideje, od kojih se formiraju riječi koje imaju značenje. Te se riječi koriste kao fragmenti koji uokvireni u određenu proceduru stvaraju potpunu sliku stvarnosti koju opisuju, uključujući i čovjekovu stvarnost:

Klasični i najutjecajniji oblik okvirne teorije je skup ideja razvijen kod Locka preko Hobbesa do Condillaca. Ukratko: oblik Hobbes-Locke-Condillac (*HLC*) teorije pokušao je razumjeti jezik unutar granica

23 Usp.: Charles TAYLOR, *Human Agency and Language*, 220: „Designative theories, those which make designation fundamental, make meaning something relatively unpuzzling, unmysterious. That is a great part of their appeal. The meaning of words or sentences is explained by their relation to things or states of affairs in the world. There need be nothing more mysterious about meaning than there is about these things or state of affairs themselves. Of course, there is the relation of meaning itself, between word and thing, whereby one signifies or points to the other. But this can be made to seem unmysterious enough. [...] At the end of this road, we have behaviourist theories, like that of Skinner [...]“

moderne i dominantne Descartesove reprezentativističke epistemologije. Ideje su u umu. Te su ideje uglavnom izvanjske mrvice pretpostavljene predodžbe stvarnosti. Znanje se sastoji u posjedovanju predodžbe omeđene stvarnošću. To znanje možemo postići ako ideje koje posjedujemo uredimo prema odgovarajućoj proceduri. Naša uvjerenja o stvarima su konstruirana; ona su rezultat sinteze. Problem je hoće li konstrukcija biti pouzdana i odgovarajuća ili će biti popustljiva, razbacana i lažna. U toj konstrukciji jezik igra važnu ulogu. Riječima je dano značenje tako što su stvari koje su predočene s pomoću ideja koje ih predstavljaju označene riječima. Uvođenje riječi u velikoj mjeri olakšava kombinaciju ideja u odgovarajuću sliku.²⁴

4. Konstitutivno-ekspresivni pristup jeziku

U kontekstu moralne ontologije subjekta jezik nije opisno sredstvo, jezik je konstitutivni element subjektova identiteta, supstancialna karakteristika subjekta. Subjekt koristi određeni jezik kojim pokušava izreći moralna iskustva stida, krivnje, grijeha i ta iskustva nisu opisna, nego konstitutivna. Stoga i jezik kojim se nastoji izreći stvarnost tih iskustava ima konstitutivnu ulogu i zadaću. Takav jezik nije opisni, ali nije ni fragmentarni ili individualni jezik, nego je jezik koji ima svoju hermeneutiku sastavljenu od zajednice, povijesti, religije, kulture kojoj subjekt pripada.

Subjektova moralna iskustva uključuju određeni jezični holiizam ne samo u značenjskom smislu nego i u hermeneutičkom. Moralno iskustvo stida, krivnje ili grijeha nema samo individualno značenje u opisnom smislu, takvo iskustvo je uvijek i na neki način hermeneutičko iskustvo, iskustvo koje uključuje ne samo subjekta nego i njegov cjelokupni kontekst. Konstitutivni odgovor stoga uključuje, prema

²⁴ Usp.: Charles TAYLOR, *The Language Animal*, 4: „The classical case, and most influential first form of an enframing theory, was the set of ideas developed from Locke through Hobbes to Condillac. Briefly, the Hobbes-Locke-Condillac (HLC) form of theory tried to understand language within the confines of the modern representational epistemology made dominant by Descartes. In the mind, there are ‘ideas’. These are bits of putative representation of reality, much of it ‘external’. Knowledge consists in having the representation actually square with the reality. This we can only hope to achieve if we put together our ideas according to a responsible procedure. Our beliefs about things are constructed; they result from a synthesis. The issue is whether construction will be reliable and responsible or indulgent, spladash, and delusory. Language plays an important role in this construction. Words are given meaning by being attached to the things represented via the ‘ideas’ which represent them. The introduction of words greatly facilitates the combination of ideas into a responsible picture.“

Tayloru, određenu zajednicu kojoj subjekt pripada, zajednicu koja je kadra svojim jezikom ne samo ostvariti jezičnu komunikaciju sa subjektom koji joj pripada nego je prije svega svojim jezikom sposobna formirati identitet samog subjekta i konstituirati ga kao osobu u odnosu prema određenom supstancijalnom dobru kao principu koji formira jezik same zajednice. Konstitutivni odgovor, dakle, predstavlja ono što ovdje možemo nazvati *konstitutivnim holizmom* jezika, sposobnošću jezika određene zajednice da formira identitet subjekta koji joj pripada kroz cijeli jedan niz hermeneutičkih ili značenjskih slojeva koji su supstancijalno formirani oko određenog, ali supstancijalnog dobra kao principa. Takav opis jezika je njegova konstitutivna dimenzija ili kako ga Taylor opisuje u svojem najnovijem djelu *HHH* pristup jeziku (Humboldt-Herder-Hamman).²⁵

Ekspresivna dimenzija jezika je Taylorov pokušaj naznačiti važnost određenih dimenzija subjektive stvarnosti koje su važne za njegov identitet, a te dimenzije uključuju kulturu, religiju, povijest, književnost, umjetnost, itd. Ekspresivna dimenzija je zapravo hermeneutička dimenzija subjektive stvarnosti koja se sastoji od različitih značenjskih ili hermeneutičkih slojeva. Ekspresivna dimenzija je ona dimenzija koja bi trebala konstituirati znanosti o čovjeku, napose, za Taylora, psihologiju i sociologiju. Ekspresivna dimenzija jezika, prema Tayloru, nužna je za znanosti o čovjeku ako one žele na pravi način izreći i objasniti čovjekovu stvarnost i trebaju uključiti konstitutivnu dimenziju jezika, dakle tvrdnju kako jezik ne opisuje subjekta, nego ga konstituira kroz njegovu pripadnost određenoj zajednici, koja opet nije jednolična zajednica nego kompleksna struktura značenjskih ili hermeneutičkih slojeva, koji tek zajedno tvore okvir za razumijevanje stvarnosti subjekta. To možemo ovdje nazvati *ekspresivnim holizmom* jezika.²⁶

Nadamo se da je moguće vidjeti zbog čega Taylor smatra da reprezentativno-proceduralni pristup jeziku, koji Taylor pripisuje prirodnom znanostima, nije prikladan za znanosti o čovjeku i zbog čega su znanosti o čovjeku u opasnosti da osiromaše čovjekovu stvarnost ako se taj pristup primjenjuje u njihovoj sferi. No, Taylorovo promišljanje o dva pristupa jeziku postavlja i jedno zanimljivo pitanje filozofiji uopće

²⁵ Usp.: Charles TAYLOR, *The Language Animal*, 48. Usp.: Charles TAYLOR, „Gadamer on the Human Sciences“, Robert DOSTAL (ur.), *The Cambridge Companion to Gadamer* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002.), 126-142.

²⁶ Usp.: Charles TAYLOR, *Philosophy and Human Sciences. Philosophical Papers 2* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985.), 15-57. Usp.: Charles TAYLOR, *Philosophical Arguments* (Massachusetts: Harvard University Press, 1995.), 90-97; 177-179.

kojim ćemo se pozabaviti ukratko i ovdje ćemo se poslužiti Taylorom ne da damo odgovor, nego da postavimo pitanje koje možemo podijeliti u tri dijela.

Prvo pitanje je pitanje o samoj naravi subjekta, ako je prema Tayloru subjekt samointerpretativno biće, *zoon logon*, ta tvrdnja nije isključivo epistemološka, ona ne opisuje nužno subjekta i njegovu sposobnost da proceduralno opiše vlastitu sposobnost spoznaje kroz određenu unutarnju epistemološku proceduru, nego je tvrdnja o njegovoj naravi, ontološka tvrdnja o čovjeku kao *zoon logon*. Drugo pitanje je pitanje o odnosu prirodnih znanosti i znanosti o čovjeku i u kojoj su mjeri i jedne i druge znanosti sposobne opisati ili izreći subjektovu stvarnost prema vlastitom jeziku. Treće pitanje je pitanje same čovjekove stvarnosti, od čega se ta stvarnost sastoji i je li je moguće do kraja izreći i iscrpiti određenim jezikom.

Reprezentativno-proceduralni pristup na sva tri pitanja daje sebi svojstven epistemološki odgovor. Na prvo pitanje reprezentativno-proceduralni pristup odgovara opisom unutarnjih psiholoških procesa iz kojih nastaje jezik kao psihološko-socijalno sredstvo komunikacije i taj pristup je u svojoj naravi epistemološki, njegova oznaka je pokušaj proceduralnog objašnjenja kako se jezik formira i na koji način se dolazi do znanja i spoznaje, no ne postavlja pitanje same naravi subjekta i je li on ili nije zaista *zoon logon*. Na drugo pitanje u ime reprezentativno-proceduralnog pristupa odgovor daju prirodne znanosti koje, iako izriču nešto o stvarnosti subjekta, dodaju tome ponekad i tvrdnju kako izriču potpuno stvarnost subjekta, i za Taylora paradigmatički slučaj takva pokušaja je psihološki bihevizizam, neuspjeli spoj biologije i psihologije. U odgovoru na treće pitanje pristup je epistemološki jer se kroz određenu proceduru cijela stvarnost subjekta predstavlja kao potpuna prema toj specifičnoj proceduri i takav pokušaj Taylor naslućuje kod Descartesa i u njegovoj metodološkoj sumnji jer se reprezentativno-proceduralni pristup jeziku ne muči pitanjem je li moguće stvarnost subjekta izreći i iscrpiti u njezinoj potpunosti, nego unaprijed stvarnost subjekta prilagođava određenoj proceduri koja bi trebala dati apsolutnu sliku stvarnosti subjekta kroz proceduralno promatranje i istraživanje najmanjih cjelina stvarnosti subjekta, i sva tri odgovora Taylor sažima u terminološki opis kojega naziva ontologizacijom procedure:

Jedna od najsnažnijih motivacijskih sila ograničenog razuma je epistemološka, na određena pitanja bi bilo lakše odgovoriti ako bismo mogli legitimno izostaviti stvarne probleme koji nas dijele. Ovdje je prisutan epistemološki eho izvorne epistemološke tradicije čije su

pogreške također bile epistemološki uvjetovane. Prethodno sam argumentirao da se dobrom metodom smatralo promišljati pojedinačne dijelove informacija. Takvu metodu koja uključuje raščlanjivanje bilo kojeg problema na najmanje moguće elemente od kojih se onda sigurnim koracima stvara univerzalno rješenje, Descartes uvodi u *Rules for the Direction of the Mind*. Iako je nesumnjivo ta metoda bila dobar način za rješavanje određenih pitanja, bila je pogreška zaključivati kako je ta raščlanjujuće-sastavljajuća metoda stvarni izričaj djelovanja ljudskog uma. Ontologizirali smo metodu (proceduru). Prvotna pogreška bila je dvostruka: prvo ontologizacija metode (procedure); ali je kao rezultat došla njezina univerzalna primjena, čak i tamo gdje je bila neprimjenjiva. Tako je atomizam bio primijenjen univerzalno na misli u našim umovima, doživljaje svijeta (Hume), na pojedinačno formiranje riječi tako da jedna po jedna formiraju jezik (Condillac), i na društva razlomljena na pojedince (Hobbes). Pokazalo se da su neke od tih primjena bile osiromašujuće i još uvijek ih se teško oslobađamo.²⁷

Konstitutivno-ekspresivni pristup nastoji na ista pitanja dati drukčiji odgovor. Na prvo pitanje taj pristup ne daje opisni epistemološki odgovor, nego pokušava shvatiti u kojoj mjeri i na koji je način sam subjekt po svojoj naravi *zoon logon*. Na drugo pitanje odgovor je dvostruk. Prvo je kritika kako prirodne znanosti, iako kadre nešto reći o stvarnosti subjekta, ne mogu iscrpiti njegovu stvarnost, a drugo jest kako jezik prirodnih znanosti nije primjenjiv na području znanosti o čovjeku jer se čovjekova stvarnost ne može iscrpiti jezikom prirodnih

²⁷ Usp.: Charles TAYLOR, *Dilemmas and Connections. Selected Essays* (Cambridge, Massachusetts, London: The Belknap Press of Harvard University Press, 2011.), 46: „So one of the strongest strands of the motivation to this narrowed reason is epistemological, that certain questions would be easier to resolve if the really divisive issues could be legitimately left aside. In this there is an echo of the original epistemological tradition, whose errors can also be seen as epistemologically driven. I argued above that we can see the original positing of particular bits of information as a kind of reflection of what was seen as a good method. This is the one which Descartes sets out in the *Rules for the Direction of the Mind*, and involves our breaking any issue down into its smallest elements, and then building up to the global solution by careful steps. The error was to project this resolute-compositional method onto the mind, not just as a good way of proceeding in certain questions, which it undoubtedly is, but as how the mind really works. We ontologized the method[...] The original mistake had two sides: first, ontologizing method; but then, as a result, applying it universally, even where it didn't work at all. So atomism was applied everywhere, to thoughts in our minds, to 'impressions' of the world (Hume), to words invented one by one to form language (Condillac), and to societies as broken down into individuals (Hobbes). Some of these applications turned out to be crippling, and we are only slowly climbing out of them.“

znanosti. Odgovor na treće pitanje jest kako se stvarnost subjekta ne može iscrpiti, ona ostaje uvijek izvor i temelj pokušaja da se shvati subjekt, njegova stvarnost kroz jezik koji je konstitutivni element subjektive stvarnosti i koji se sastoji od značenjskih odnosno hermeneutičkih slojeva unutar zajednice kojoj subjekt pripada.

Konstitutivno-ekspresivni pristup jeziku nastoji ponuditi pristup subjektivoj stvarnosti ne tako što će je pokušati proceduralno prilagoditi već unaprijed stvorenoj slici, to jest reprezentaciji stvarnosti subjekta, nego uvijek iz nje crpiti načine i forme razumijevanja subjekta gdje stvarnost subjekta sa svim slojevima ostaje uporišna točka. Konstitutivno-ekspresivni pristup nastoji pristupiti ontološki stvarnosti subjekta u pokušaju da je izrekne, a ne opiše. Reprezentativno-proceduralni i konstitutivno-ekspresivni pristup jeziku dva su različita pristupa stvarnosti samog jezika i samog čovjeka i iako ovdje na ograničen način promišljana, Taylorova misao o jeziku čini se postavlja pitanje o tome što i kako jezik govori o stvarnosti subjekta.

Zaključak

Iako Charles Taylor nema specifičnu filozofiju jezika, njegova promišljanja o jeziku nastoje zahvatiti širok spektar područja čovjekove stvarnosti i nisu koncentrirana na ono što se u analitičkoj filozofiji smatra na neki način standardnim pristupom kad je u pitanju filozofija jezika, a to su najčešće kompleksne logičke strukture koje nastoje objasniti kako jezik funkcionira s pomoću logičkih pravila, izričaja i normi. Kod Taylora ne susrećemo analitički pristup jeziku, nego više - ako možemo tako reći - kontinentalni pristup koji je u Taylorovu slučaju zainteresiran za jezik kao dio čovjekove naravi, njegovih etičkih stavova, njegove stvarnosti i zajednice kojoj čovjek pripada nastojeći shvatiti samu stvarnost jezika.

S obzirom na ograničenost ovog izlaganja može se djelomično tvrditi kako je Taylor usmjeren na *metafiziku* jezika, ako taj izraz shvatimo kao pokušaj razumijevanja kako i na koji način jezik izriče stvarnost:

Naslijeđena povijest jezika i kulture doživljava veliku ekspanziju teorijskog i rast njegove strogosti i kritičke moći. Prekid između mitskog i teorijskog, između mita, na jednoj strani, te filozofije, metafizike i onoga što će biti nazvano znanošću, na drugoj strani, daleki je prethodnik razlike koju sam uveo između dviju semantičkih logika, označujuće i konstitutivne. Ali na početku ova se razlika nije mogla pojaviti. Diskurs o svijetu i njegovu odnosu prema čovjeku temeljio se na neovisnim stvarnostima svijeta i čovjeka. Razvoj prirodnih zna-

nosti poslije Galileija svjesno je ogradio i ostavio po strani ljudska značenja, s obzirom na to da ljudska značenja ne mogu biti na ovaj način ostavljena po strani zbog čega nastaje i problem, a takvi argumenti su o etici ili metafizici; ili o punom smislu ljudske djelatnosti u svakodnevnom životu, društvu, ili povijesti.²⁸

Taylor s druge strane kritizira *epistemologiju* jezika ako je razumijemo kao pokušaj da se jezik objasni kao instrumentalno sredstvo opisivanja i objašnjenja, kao instrument reprezentacije koji se koristi prema unaprijed zadanoj metodi, odnosno proceduri.

Taylor radikalno ne suprotstavlja dva pristupa jeziku kao međusobno apsolutno isključna, koji ne bi imali što reći o stvarnosti o kojoj govore, nego je za Taylora pitanje je li sam jezik samo instrumentalno sredstvo da proceduralno opišemo i objasnimo stvarnost koju proučavamo po unaprijed zamišljenoj slici, ili i sam jezik u svojoj naravi ostaje misterij koji nas sam konstituira kao jezična bića i daje nam mogućnost da izreknemo, ali nikad ne iscrpimo, stvarnost o kojoj govorimo, uključujući i sam jezik koji koristimo otkrivajući nove slike stvarnosti u kojoj živimo. Odgovor na tu dilemu i pitanje Taylor ostavlja za svoj budući rad:

Koji su ontički uvjeti te potrebe i koja ju relacija ispunjava? Ti su uvjeti u romantičarskoj tradiciji kao cjelini ostali neodređeni, iako pojedini autori imaju različite ideje o tim uvjetima. Ontička neodređenost je ovdje u pitanju. Međutim, to onda znači da i teološke dimenzije ne mogu biti izostavljene; samo što nisu potvrđene i pretpostavljene. Predložena buduća studija će istražiti postromantičarsku tradiciju koja je razlučila stvarni, poetski jezik od rutinskog, instrumentalnog, označavajućeg govora, i koja vidi prethodni kao vrstu ponovnog povezivanja. Poveznica između ove dvije studije, ovoga sveska i sljedećega, romantičarska je teorija jezika, ovdje nazvana HHH, koja je u

28 Usp.: Charles TAYLOR, *The Language Animal*, 337-338: „The subsequent history of human language and culture sees the enormous expansion of the theoretical, and the growth of its rigor and critical force. The split between the mythical and the theoretical, between myth, on one hand, and philosophy, metaphysics, and what be called ‘science’, on the other, is the remote ancestor of the distinction I have been making between the two semantic logics, the designative and constitutive. But in the beginning, this kind of distinction couldn’t appear. All discourse about cosmos and human’s relation to it was treated as an account of independent, free-standing realities. It took the development of post-Galilean natural science, which self-consciously brackets and sets aside human meanings, for the issue to arise about the status of accounts of things which do not, or cannot, operate with this kind of bracketing, such as arguments about ethics, or metaphysics; or of full accounts of human action, in daily life, society, or history.“

temelju obiju studija. One su dvije strane istog viđenja jezika.²⁹

CHARLES TAYLOR AND TWO APPROACHES TOWARD LANGUAGE

Summary

Keeping in mind the complexity of Charles Taylor's thought, we consider briefly the twofold understanding of language, the representational-procedural approach and the constitutive-expressive approach, beginning with the moral ontology of self or agent. In the introduction, we briefly recapitulate some of the main ideas of Taylor's philosophy. After this, we introduce the manner in which, for Taylor, language predicates an understanding of reality, from which he refers to the twofold understanding of language.

Key words: *Charles Taylor, language, subject, procedure, representation, constitutive, expressive.*

Translation: Oliver Jurišić and Kevin Sullivan

²⁹ Usp.: Charles TAYLOR, *The Language Animal*, 345: „What are the ontic conditions of this need and the relation which fulfills it? These are left indefinite by the Romantic tradition as a whole, though individual authors have different ideas. Ontic indefiniteness is part of the stance here. But that means that theological dimensions are not ruled out; just that they aren't already affirmed and assumed. The proposed companion study will explore the post-Romantic tradition which distinguished real, poetic language from routine, instrumental, designative speech, and which sees the former as operating a kind of reconnection. The link between the two, this volume and its successor, is the Romantic theory of language, called here the HHH, which underlies them both. They are two sides of the same outlook on language.“